

Małgorzata Przybysz-Zaremba

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Kontrola rodzicielska a zachowania ryzykowne dzieci i młodzieży

Parental control versus risky behaviours of children and youth – selected aspects and research

ABSTRACT: Text considers the interactions of parental control to the risky behaviours displayed by children and youth. By reviewing the existing research related to the parental control, the author presents its various forms which more or less contribute to displaying the risky behaviours by the young. The analysis of parental control interaction in the cited research was focused mainly on the behavioural and psychological control. The final part of the text presents some conclusions and recommendations dedicated to parents which, to some degree, can concur to minimise the risky behaviours. What was also indicated was the balance of the educational method chosen by parents, bond with a child to their life satisfaction, a complete openness of interactions between parents and children as well as parents' reciprocity in realisation of socialisation-educational process.

KEYWORDS: Parental control, children, youth, risky behaviours, education, socialisation.

STRESZCZENIE: Tekst dotyczy oddziaływania kontroli rodzicielskiej na ujawnianie przez dzieci i młodzież zachowań ryzykownych. Autorka dokonując przeglądu dotychczas przeprowadzonych badań nad kontrolą rodzicielską, wskazuje na różne jej formy, które w różnym stopniu przyczyniają się do przejawianych przez nieletnich zachowań ryzykownych. Analiza oddziaływania kontroli rodzicielskiej w przywoływanych badaniach skupiona została głównie na kontroli behawioralnej i psychologicznej. W części końcowej tekstu zostały przedstawione wnioski i zalecenia skierowane do rodziców, które w pewnym stopniu mogą przyczynić się do minimalizacji zachowań ryzykownych. Wskazano m.in. na równowagę w obieranych przez rodziców metodach wychowawczych, bliskość z dzieckiem, na jego zadowolenie z życia, pełną otwartość interakcji pomiędzy rodzicami a dzieckiem oraz wzajemność rodziców w realizowanym procesie socjalizacyjno-wychowawczym.

SŁOWA KLUCZOWE: Kontrola rodzicielska, dzieci, młodzież, zachowania ryzykowne, wychowanie, socjalizacja.

Wokół kontroli rodzicielskiej i zachowań ryzykownych – kilka wyjaśnień (i klasyfikacji) tytułem wprowadzenia

Zjawisko kontroli rodzicielskiej i jej oddziaływanie na wychowanie dzieci i młodzieży znajduje się w kręgu zainteresowań zarówno pedagogów jak i psychologów. Dokonując przeglądu literatury zauważyć można wielość, różnorodność, a zarazem niejednorodność, rozumienia pojęcia „kontrola rodzicielska”. Mnogość występuje również w zakresie jej typów.

Zdaniem Bronisława Urbana (2001) w literaturze pedagogicznej poświęconej problematyce wychowania częściej używa się określenia „styl wychowania”, który Maria Ryś (2001, s. 17) definiuje jako system przekonań i wynikających z nich działań, wyznaczający dobór i stosowanie specyficznych środków wychowawczych. Z kolei G. Lowe, D.R. Foxcroft oraz D. Sibley (2000, cyt. za: Jarczyńska 2009, s. 169) kontrolę rodzicielską odnoszą do „specyficznego rodzaju interakcji rodzinnych, sprowadzających się do przestrzegania reguł, charakteryzujących się surowością i rozwiązaniami surowości, a także jako zgodność zachowań wewnątrz rodziny, nastawionych na udzielanie rad i kierowanie, jako elastyczną hierarchię władzy”. W takim ujęciu kontrola sprowadza się do reguł i ich negocjowania, do dyscypliny, władzy rodzicielskiej, karania, przyzwolenia, a także do autorytetu i kierowania (Jarczyńska 2009, s. 169). Analizując kontrolę rodzicielską zgodnie z teorią stylów rodzicielstwa Diany Baumrind (za: Jarczyńska 2009, s. 168) można wyodrębnić kontrolę luźną, ścisłą i umiarkowaną. Kontrola luźna odpowiada przyzwalającemu stylowi rodzicielskiemu, kontrola ścisła – autorytarnemu, zaś umiarkowana – stylowi autorytatywnemu. Z kolei Eleonor Maccoby i John Martin (1983, cyt. za: Jarczyńska 2009, s. 168) wskazują na kontrolę silną i słabą, która obejmuje wymiary zachowań rodzic–dziecko. Kontrola silna wiąże się z autorytarną i mocno asertywną relacją rodzic–dziecko, słaba zaś z relacją opartą na pobłażliwości i przyzwoleniu. Często polega ona na demonstrowaniu przez rodziców obojętności wobec dziecka, braku zaangażowania w jego życie, sprawy i problemy, jego odrzuceniu oraz zaniedbywaniu (Gerrig, Zimbardo 2006, s. 332; Jarczyńska 2009, s. 168).

Bronisław Urban (2001, s. 283–293) wskazuje na klasyfikację kontroli rodzicielskiej zaproponowaną przez B.K. Barber, J. Olsen i S. Smagle, którzy wyodrębnili kontrolę psychologiczną oraz behawioralną. Według tych autorów sprawowana przez rodziców kontrola sprowadza się zarówno do sfery psychologicznej, jak i do regulacji zachowań dziecka. „Rozwijające się dziecko potrze-

buje określonego zakresu i stopnia autonomii, a także regulacji normatywnej. Autonomia jest skutkiem doświadczeń wyniesionych ze społecznych interakcji wzmacniających przekonania dziecka o efektywności jego działania, kompetencji i tożsamości. Równocześnie, to samo dziecko potrzebuje dostatecznej regulacji i takiego pokierowania jego zachowaniem, aby mogło wchodzić w interakcje z innymi ludźmi, przebiegającymi zgodnie z przyjętymi zasadami, decydującymi o kompetentnym udziale w różnych strukturach społecznych” (Urban 2001, s. 286). Kontrola psychologiczna przez B.K. Barber, J. Olsen i S. Smagle definiowana jest jako „wzór rodzinnych interakcji, które hamują i utrudniają proces indywidualizacji dziecka lub zwiększają psychologiczny dystans od jego rodziców” (cyt. za: Jarczyńska 2009, s. 169). Kontrola behawioralna według tych autorów sprowadza się do „rodzinnych interakcji, które nie ingerują głęboko w indywidualność, odznaczają się niedostatkiem rodzicielskiej regulacji zachowania dziecka, nie wnikają głęboko w proces rozwoju autonomii” (cyt. za: Jarczyńska 2009, s. 169).

W literaturze spotkać można również podział kontroli rodzicielskiej na bezpośrednią i pośrednią oraz zewnętrzną i wewnętrzną. Kontrola bezpośrednia wyraża się w ograniczeniach stawianych przez rodziców i wszelkiego rodzaju regułach obowiązujących w domu i poza nim. Zasady te mogą dotyczyć przykładowo wyboru przyjaciół bądź rodzajów działań. Kontrola polega zatem na narzucaniu dziecku dyscypliny, ograniczaniu i karaniu. Nieco inny charakter ma kontrola pośrednia, która ściśle związana jest z przywiązaniem i „rodzającymi” się uczuciami między rodzicami a dzieckiem. Wysoki poziom przywiązania wiąże się z zachowaniami mniej społecznie zaburzonymi. Dziecko „pozytywnie przywiązane” do rodziców łatwo przyswaja konstruowane przez nich normy i zachowania (Jarczyńska 2009, s. 169–170).

Kontrola o charakterze wewnętrznym polega na „internalizacji przez jednostkę norm, wartości i wzorców zachowania – jednostka odczuwa wewnętrzny nakaz postępowania zgodnego z nimi i nie ma poczucia bezpośredniego zewnętrznego przymusu” (Szczepański 1972, s. 100). Z kolei kontrola zewnętrzna polega na przymusie stosowanym przez grupy społeczne (rodziców), które przy użyciu systemu sankcji społecznych, niekiedy manipulacji, podtrzymują konformizm jednostek, odczuwających swoje posłuszeństwo jako wymuszone i często niechciane (Jarczyńska 2009, s. 170).

Oprócz zagadnień dotyczących kontroli rodzicielskiej krótkiej eksplikacji wymaga także sformułowanie „zachowania ryzykowne”. W literaturze panuje wielość i różnorodność wyjaśnień tego pojęcia. Na gruncie nauk społecznych często używa się terminów pokrewnych, takich jak: „zachowania problemowe”, „zaburzenia zachowania”, „zachowania dewiacyjne”, „niedostosowanie społecz-

ne”, „wykolejenie społeczne”, „patologia zachowania”, „trudności wychowawcze”, „zaniedbanie moralne” (za: Przybysz-Zaremba 2015, s. 5). Wszystkie te sformułowania wprowadzają chaos, który powoduje trudności w sformułowaniu jednej, jasnej definicji dotyczącej ryzykownych zachowań. Termin „zachowania ryzykowne” traktowany jest przez badaczy najczęściej w aspekcie negatywnym, pejoratywnym, zawierającym wszelkie zachowania szkodliwe dla zdrowia. V. Igra i Ch.E. Irwin (1996, s. 43) wskazują, że są to działania podejmowane z własnej i nieprzymuszonej woli jednostki, których implikacje mają najczęściej negatywny charakter. Zdaniem Joanny Szymańskiej (2012, s. 11) mogą to być negatywne konsekwencje zarówno dla zdrowia psychofizycznego jednostki, jak i jej otoczenia.

Zgodnie z teorią zachowań problemowych Richarda i Shirley Jessorów „różne zachowania ryzykowne pełnią podobną funkcję w życiu jednostki, co zachowania konwencjonalne. Służą zaspokojeniu tych samych potrzeb (np. miłości, akceptacji) lub pozwalają realizować takie same cele rozwojowe (np. uzyskanie niezależności od rodziców)” (za: Gaś 2003, s. 11). A zatem dzieci i młodzież, sięgając np. po różne środki psychoaktywne, spodziewają się doświadczyć różnych afirmatywnych korzyści, które mają charakter krótkotrwałe, ale pomimo to są ważne w ich życiu, a negatywne skutki tego, mogą ujawnić się dopiero w odległym czasie.

Ryzykownych zachowań przejawianych przez dzieci i młodzież jest bardzo wiele. Do najbardziej niebezpiecznych dla zdrowia, a w konsekwencji nawet i życia, należą: spożywanie alkoholu, zażywanie narkotyków, palenie tytoniu, zachowania agresywno-przemocowe, próby samobójcze, zaburzenia dewiacyjne, typu: prostytutcja, przestępczość, wandalizm, zaniedbania obowiązków szkolnych, wagary, ucieczki. Lista niebezpiecznych zachowań jest bardzo długa – trudno odnieść się w tekście do nich wszystkich. Odsyłam zatem Czytelnika do publikacji szerzej prezentujących ten temat¹.

Tekst ma charakter teoretyczny, dotyczy analizy wybranych form kontroli rodzicielskiej, które oddziałują na ujawnianie (podejmowanie) przez dzieci i młodzież zachowań ryzykownych. Opierając się na dotychczasowym stanie badań (w głównej mierze zagranicznych), ukazane zostaną dwie formy kontroli rodzicielskiej (behawioralna i psychologiczna), które – jak wynika z przywołanych w tekście badań – w znacznym stopniu oddziałują na podejmowane przez młodzież (dzieci) zachowania ryzykowne. Materiał ten stał się podstawą

---

¹ Siudem 2013, s. 69–85; Ostaszewski, Kocoń 2007, s. 247–266; Imacka, Balsa 2012, s. 272–276; Ostaszewski 2014; Ostaszewski 2010; Woynarowska, Mazur 2003, s. 155–171; Przybysz-Zaremba 2015.

skonstruowania wniosków i sugestii do ewentualnego przeanalizowania przez rodziców/prawnych opiekunów i wprowadzenia ich w realizowany proces socjalizacyjno-wychowawczy.

Kontrola rodzicielska a przejawy zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży – przegląd wybranych aspektów i badań

Zaburzenia w funkcjonowaniu młodzieży (dzieci), ujawniające się w różnych zachowaniach ryzykownych, mają rozmaite podłoże. Jak wskazują liczne badania, tym najważniejszym „podłożem” jest rodzina, która już od momentu przyjścia na świat dziecka kształtuje w nim wartości, postawy, charakter. Stwarza ona środowisko kulturowe, buduje styl życia oraz stwarza sytuacje do indywidualnego sposobu wyrażania siebie, swoich zwyczajów, nawyków. To rodzina kształtuje w dziecku te cechy, które w przyszłości będą decydowały o tym, kim będzie/jakie będą jego losy (Kołodziejski, Przybysz-Zaremba 2014, s. 119–130).

W rodzinie tkwi wiele różnych czynników zaburzających prawidłowy rozwój dziecka. Nie zawsze są to czynniki o charakterze destrukcyjnym lub patologicznym. Do czynników niepatologicznych zalicza się m.in.: złe warunki materialno-bytowe, brak pracy, skutkujący ubóstwem, nędzą, wykluczeniem społecznym rodziny, które przekładają się na zaburzenia funkcjonowania całego systemu rodziny. W sposób dynamiczny zaburzają one przede wszystkim komunikację w rodzinie, która prowadzi do braku interesowania się rodziców sprawami dziecka. Z kolei brak tej kontroli powoduje ujawnianie się różnych zachowań ryzykownych. Potwierdzają to w pełni badania longitudinalne² prowadzone przez badaczy kanadyjskich.

W ciągu ostatnich lat przeprowadzono wiele badań dotyczących związku między rodzicielstwem a rozwojem dzieci i młodzieży. Na uwagę zasługują m.in. badania przeprowadzone pod koniec lat 90. XX w. przez M.R. Graya i L. Steinberga (1999, s. 574–587), wskazujące przyjmowanie przez rodziców dwóch modeli zachowań. Pierwszy odnosi się do akceptacji rodzicielskiej, definiowanej jako ciepło, przywiązanie, wsparcie oraz pozytywne zaangażowanie rodziców w sprawy dziecka. Drugi obejmuje psychologiczną kontrolę. Badania wskazują, że dzieci i młodzież odczuwający wsparcie i kontrolę ze strony rodziców mają większe poczucie własnej wartości, działają bardziej efektyw-

---

² Z badań wynika, że destrukcyjne środowisko rodzinne, w którym brakuje jakiegokolwiek kontroli rodzicielskiej skutkuje sześciokrotnie częściej ujawnianymi zachowaniami agresywnymi dzieci – dane te dotyczą jedenastoletnich chłopców, za: Przybysz-Zaremba 2014, s. 236.

nie i są bardziej chronione przed doświadczaniem psychologicznego cierpienia. Szczególnie dotyczy to młodzieży mającej bardzo wymagających rodziców. Z drugiej jednak strony, brak rodzicielskiej kontroli daje akceptację i zwiększa ryzyko zarówno dla uzewnętrzniania, jak i internalizacji zaburzeń w zachowaniu (zachowań ryzykownych), w tym objawów depresyjnych i myśli samobójczych.

Kontrola rodzicielska powinna być podejmowana przez rodziców w bardzo wczesnym okresie życia dziecka. To ona w pewnym stopniu nadaje kształt prowadzonemu procesowi socjalizacyjno-wychowawczemu. Uczy dziecko myślenia i samodecydowania o sobie, o swoim zachowaniu. Berna Akcinar oraz Nazli Baydar (2014, s. 118–127) przeprowadzili badania wśród 123 tureckich matek wychowujących trzyletnie dzieci, z których wynika niezwykła rola środowiska rodzinnego w wychowaniu dziecka. Badania odnosiły się m.in. do trzech strategii kontroli rodzicielskiej przyjmowanej przez matki, tj. kontroli behawioralnej, psychologicznej i fizycznej. Wyniki wskazują, że matki w wychowywaniu dzieci przejawiały wszystkie trzy rodzaje kontroli jednocześnie. Kontrola behawioralna wykazała krzywoliniowy związek z uzewnętrznianymi zachowaniami dziecka (płacz, bunt³). W nielicznych przypadkach negatywne skutki prowadzonej przez matki kontroli behawioralnej i psychologicznej były łagodzone przez ciepło rodzicielskie (przytulenie, rozmowę, głaskanie). Wyniki te nie stanowiły szerokiej analizy wszystkich czynników i zachowań dzieci w wyniku prowadzonej kontroli rodzicielskiej, ale podkreśliły znaczenie badania próbek z różnych kontekstów kulturowych, w celu sprawdzenia, a zarazem wzbogacenia, teoretycznych modeli rozwoju behawioralnego.

Właściwa kontrola rodzicielska odczuwana przez dzieci w bardzo wczesnym okresie życia jest fundamentem do właściwego rozwoju u nich samokontroli. Aspekt ten można także rozpatrywać w sposób odwrotny – niska samokontrola rodziców kształtuje niską samokontrolę wśród dzieci/młodzieży lub całkowity jej brak, co implikuje różne zaburzenia w zachowaniu, w tym zachowania ryzykowne. Z badań przeprowadzonych w Stanach Zjednoczonych przez R.C. Meldrum, G.M. Connolly, J. Flexon oraz R.T. Guerette (2015) wy-

---

³ Nasilające się zachowanie buntownicze wraz z wiekiem dziecka może przybierać postać zaburzeń opozycyjno-buntowniczych, które zgodnie z DSM-IV-TR traktowane są jako niewłaściwe dla wieku zachowania, typu: uporczywe, nieprzyjemne, kłótlive, buntownicze, celowo irytujące, drażliwe, urażliwe, mściwe związane z tendencją do obwiniania innych za swoje własne przewinienia i zaniechania. Zachowania te są pierwszymi symptomami do podejmowania bardziej niebezpiecznych zachowań ryzykownych. Szerzej na ten temat Grzywa-Bilkiewicz i in. 2011, s. 73–77.

nika, że niska samokontrola młodzieży jest istotnie skorelowana z podejmowaniem przez nią zachowań przestępczych. Autorzy wskazują, że obok braku skutecznej kontroli rodzicielskiej (zarówno ze strony ojca jak i matki), w rodzinie występuje wiele różnych czynników, jak np. brak spójności rodziny, konflikty rodzinne, które w sposób znaczący oddziałują na niską samokontrolę młodzieży w sprawie wykroczeń.

Rodzice, jako prawni opiekunowie dzieci i młodzieży, powinni przyjmować różne rodzaje kontroli, przy czym istotne jest, aby żadna z nich nie przyjmowała pozycji wiodącej (dominowała nad innymi). Przykładowo, kontrola psychologiczna zmierza do indywidualizacji dziecka, zmusza je do myślenia, odczuwania i w pewnym stopniu brania odpowiedzialności za swoje zachowanie. Gdy jednak kontrola ta będzie dominowała w wychowaniu, wówczas jej działanie będzie zakłócało rozwój autonomii i tożsamości dzieci i młodzieży, zdolność symbolizowania, wyrażania siebie, własnych myśli i uczuć (Barber, Harmon 2002, s. 15–52). Zachowania młodzieży (dzieci) będą uzewnętrzniały się w postaci agresji, złości, wyższego poziomu samokrytyki, co w konsekwencji zaowocuje niską samooceną i rozwojem stanów lękowych, depresji, myśli samobójczych (Bebes i in. 2015, s. 882–890). S.A.M. Wijsbroek, W.W. Hale, Q.A.W. Raajmakers oraz W.H.J. Meeus (2011, s. 361–371), wskazują, że przedstawione zaburzenia w zachowaniu młodzieży mogą skutkować podejmowaniem przez rodziców zwiększonej kontroli psychologicznej.

Badania przeprowadzone przez R.K. Chao i C. Aque (2009, s. 342–354) wśród nastoletniej młodzieży imigrantów dotyczyły m.in. skutków wychowywania. Autorzy analizowali samopoczucie młodzieży ujawniające się w wyniku kontroli rodziców (tj. uczucie gniewu wobec kontroli). Badaniem objęto 1085 imigrantów młodzieży chińskiej, koreańskiej, pochodzenia filipińskiego i europejskiego, a także amerykańską młodzież uczęszczającą do liceów aglomeracji Los Angeles. Stwierdzono różnice pomiędzy europejską młodzieżą imigrantów amerykańskich i azjatyckich w skutkach zarówno kontroli behawioralnej, jak i kontroli psychologicznej. Wśród młodzieży amerykańskiej uczucie gniewu rosło przy stosowaniu kontroli behawioralnej, natomiast podczas kontroli psychologicznej zachowania negatywne młodzieży uległy zmniejszeniu. W przypadku młodzieży azjatyckiej nie zaobserwowano istotnych zaburzeń w zachowaniu (typu: gniew, agresja). Wyniki sugerują, że uczucie gniewu ujawniane przez młodzież wobec stosowania przez rodziców kontroli psychologicznej może pełnić funkcję ochronną dla europejskiej młodzieży amerykańskiej, ale nie dla młodych azjatyckich imigrantów.

Kontrola rodzicielska wiąże się z obranym przez rodziców modelem postaw wobec dzieci i młodzieży, które również oddziałują na ujawnianie zacho-

wań ryzykownych. W literaturze spotykamy różne klasyfikacje⁴ postaw rodzicielskich o charakterze tzw. pozytywnym oraz negatywnym. Maria Ziemska (2009, s. 57) do postaw pozytywnych (właściwych) zalicza: postawę akceptacji, współdziałania, rozumną swobodę oraz uznanie praw dziecka. Ich przeciwieństwem są tzw. postawy negatywne (niewłaściwe), za jakie autorka uważa: odrzucenie, unikanie, nadmierne ochranianie, nadmierne wymaganie. Pośród tych postaw osadzona jest kontrola rodzicielska, która może zmierzać w kierunku zarówno nadmiernego ochraniania, jak i wymagania. Piotr Ulman (2011, s. 74–86) w tekście *Spoleczne i rodzinne uwarunkowania uzależnień u dzieci i młodzieży* dokonuje analizy postaw rodzicielskich w kontekście sięgania przez dzieci i młodzież po narkotyki. Z prowadzonej analizy wynika, że kontrola rodzicielska jest interpretowana przez dzieci/młodzież jako ingerowanie w ich życie, wymaganie od nich tłumienia agresji, wzbudzanie poczucia winy oraz jako autorytatywne kierowanie. Dzieci i młodzież doświadczający ze strony rodziców/opiekunów takiej postawy, częściej sięgają po środki uspokajające i pobudzające, w tym po alkohol. Natomiast brak całkowitej kontroli daje im przyzwolenie sięgania również po cięższe środki odurzające, m.in. LSD albo marihuanę.

Zaburzenia osobowości dzieci i młodzieży i rozwijające się na ich tle zachowania ryzykowne (np. przestępcze) zdaniem Zygmunta Freuda są skutkiem nierozwiązanego konfliktu pomiędzy dążeniami popędowymi a naciskami kultury i społeczeństwa, w tym rodziny (za: Grochmal-Bach 2011, s. 104). Zdaniem Krystyny Ostrowskiej (2008), dziecko ujawnia zachowania przestępcze, gdy cechuje je niemożność kontrolowania dążeń przestępczych z *id*, a także występuje zdeformowane *ego* i *superego*. Popełniane przez dzieci i młodzież czyny przestępcze mogą być rekompensatą za brak zaspokojenia potrzeb w środowisku, w którym przebywają – a najważniejszym z nich jest rodzina. Dopuszczają się wówczas czynów przestępczych, dewiacyjnych, bo są one akceptowane przez osoby znaczące dla nich (najczęściej są to członkowie grup rówieśniczych o charakterze chuligańskim) – osoby znaczące wzmacniają i wspierają jednostkę w tego rodzaju zachowaniach.

Młodzi ludzie przejawiają różne zachowania ryzykowne, poczynając od agresji, przemocy a skończywszy na bardziej niebezpiecznych dla zdrowia

---

⁴ Jedną z pierwszych typologii postaw rodzicielskich jest model postaw opracowany przez L. Kannera, który wyodrębnił cztery typy postaw rodzicielskich: akceptację i uczucie, jawne odrzucenie, perfekcjonizm i nadmierną opiekę (podaje za: Plopa 2005, s. 267). Z kolei Mieczysław Plopa (2008, s. 13) wyróżnia sześć rodzajów postaw rodzicielskich, są to: akceptacja – odrzucenie, autonomia, niekonsekwencja, nadmierne ochranianie – nadmierne wymagania.

a nawet życia. Jednym z dość niebezpiecznych zachowań jest wczesna aktywność seksualna, która często podejmowana jest pod wpływem alkoholu i/lub narkotyków, niejednokrotnie skutkująca nieplanowaną ciążą (ciążą niechcianą). Liczne badania, w tym m.in. badania ujęte w raporcie Światowej Organizacji Zdrowia (*Health Behaviour in School-aged Children*), wskazują na wczesne podejmowanie przez młodzież inicjacji seksualnej. Większą dynamikę zmian obserwuje się wśród dziewcząt. Dla porównania w roku 1990 po inicjacji seksualnej było 5,5% dziewcząt i 17,7% chłopców w wieku 15–16 lat, a w roku 2010 wskaźnik dla dziewcząt kształtował się na poziomie 13,7%, a dla chłopców 20% (cyt. za: Jankowiak, Gulczyńska 2014, s. 178). Przyczyn podejmowania przez młodzież inicjacji seksualnej jest wiele. Jedną z istotnych jest preferowany przez rodziców styl wychowania przejawiający się w jednoczesnym wymaganiu i „ostrym” zachowaniu w stosunku do młodzieży, bądź w niekonsekwentnym lub nieinterweniującym w sytuacjach tego wymagających. Brak partnerskich stosunków między rodzicami, brak przyjaznej atmosfery w rodzinie, prowadzący do złego samopoczucia w domu rodzinnym, są ważnymi czynnikami oddziałującymi na podejmowanie przez młodzież (zarówno dziewczęta, jak i chłopców) inicjacji seksualnej. Analizując przywołane czynniki związane z rodziną zauważyć można, iż pośród nich występuje nadmierna kontrola rodzicielska bądź całkowity jej brak. I tak, w przypadku chłopców, brak kontroli rodzicielskiej sprzyja sięganiu po alkohol (głównie piwo) i częstemu upijaniu się w towarzystwie rówieśników, co sprzyja rozpoczęciu wczesnego współżycia seksualnego. Dziewczęta w towarzystwie rówieśników używają amfetaminę, palą papierosy i piją piwo, często upijając się. W takim stanie równie często podejmują wczesną inicjację seksualną. Z analizy dotychczasowych badań wynika, że są to dziewczęta negatywnie nastawione do szkoły, bez aspiracji edukacyjno-zawodowych, które powinny być kreowane w najważniejszym środowisku życia jednostki, tj. w rodzinie (cyt. za: Jankowiak, Gulczyńska 2014, s. 177). Autorzy (Jankowiak, Gulczyńska, 2014, s. 171–187; Valle i in. 2009, s. 479–498) wskazują, że wsparcie uzyskiwane w domu, częste rozmowy na temat problemów nastolatków i nie tylko, mogą zmniejszać prawdopodobieństwo rozpoczęcia zbyt wczesnej inicjacji seksualnej. Natomiast bez takiego wsparcia ze strony rodziny w jednostce kształtują się destrukcyjne wzorce, które często utrzymują się również w wieku dorosłym. Z badań przeprowadzonych przez M. Beisert (Beisert 2012, cyt. za: Szymańska-Pytlińska, Szumski 2014, s. 126) na grupie 248 sprawców wykorzystywania seksualnego dzieci wynika, że podłożem zachowania sprawców są przyjmowane przez rodziców niewłaściwe postawy rodzicielskie. Dominującymi były m.in. postawa odrzucenia, braku autonomii i niekonsekwencji. Również relacje badanych z rodzi-

camy były nieodpowiednie. Charakteryzowały się przykładowo odrzuceniem, nadmiernym chłodem, niezaspokojonymi potrzebami emocjonalnymi (głównie potrzeba bliskości, ciepła i wsparcia ze strony matki), ograniczeniem autonomii i możliwości ekspresji własnej indywidualności, brakiem akceptacji i szacunku.

Kontrola rodzicielska jest istotnym czynnikiem oddziaływań profilaktycznych w zakresie podejmowania przez dzieci i młodzież zachowań ryzykownych. Wiele badań wskazuje zarówno na pozytywny, jak i negatywny wymiar prowadzonej przez rodziców kontroli. I tak, badania dotyczące stosowania kontroli behawioralnej wskazują na korzyści dla dzieci i młodzieży, które ujawniają się w zwiększonym, pozytywnym funkcjonowaniu i zmniejszonych dewiacyjnych zachowaniach. Z kolei badania dotyczące psychologicznej kontroli podkreślają stosowanie przez rodziców „kompromisów” w zakresie kontroli, uwzględniające uczucia dzieci i młodzieży, ich autonomię i kompetencje, które w pewnym stopniu zmniejszają u nich psychospołeczne zaburzenia emocjonalne, niepokój oraz internalizację problemów (Wang i in. 2007, s. 1592–610; Li i in. 2013, s. 442–447).

Kontrola rodzicielska jest procesem wymagającym zaplanowania i obrania odpowiedniej formy, a jej wyniki będą zależały od intensywności, czasu trwania i procesów psychofizjologicznych osób, których ona dotyczy. Często rozregulowane emocje, takie jak: smutek, płacz, gniew związane są z internalizacją i uzewnętrznianiem problemów jednostki (dzieci, młodzieży). Zastosowane przez rodziców mniej skuteczne strategie regulacji emocji, np. „odmowa negatywnych emocji”, przeżywanie przez dziecko pewnych sytuacji, prowadzą do ujawniania objawów depresyjnych oraz manifestowania problemów w zachowaniu (Eisenberg i in. 2010, s. 495–525). Ważne jest zatem obieranie takich rodzajów kontroli rodzicielskiej, które będą uwzględniały osobowość jednostki. Będą stwarzały możliwości do samorealizacji, do podejmowania działań, ujawniały niezwykle bogaty potencjał drzemiący wśród dzieci i młodzieży. Potencjał, który zostanie przez nich spożytkowany w podejmowanych i realizowanych działaniach. Jako rodzice dajmy naszym dzieciom teren do samorealizacji, a w ukryciu przyglądajmy się temu, czuwając, aby nic złego im się nie stało.

Podsumowanie oraz propozycje zmian i/lub udoskonalień w zakresie kontroli rodzicielskiej prowadzonej w wychowaniu dzieci i młodzieży

Kontrola rodzicielska jest niezwykle ważna w procesie wychowania i kształtowania jednostki, przygotowania jej do obcowania w środowisku społecznym, w którym istnieje wiele różnych „pokus” i niebezpieczeństw. Pra-

ca rodziców w tym procesie powinna – od wczesnego okresu życia dziecka – opierać się na rozmowie z nim, na zachęcaniu do rozwijania i wyrażania własnych myśli, zainteresowań i pomysłów (autonomii) – utrzymując pozytywne więzi emocjonalne z nim (Kunz, Grych 2013, s. 77–94). Osiągnięcie równowagi pomiędzy obranymi metodami wychowawczymi, bliskością z dzieckiem a jego rozwojem i zadowoleniem z życia, jest niezwykle trudne, wymagające wielu działań podejmowanych przez rodziców. W praktyce wychowawczej często dochodzi do zachwiania tej równowagi – rodzice nader mocno angażują się w wysoki poziom kontroli psychologicznej. Zaczynają sterować i kontrolować wszelkie zachowania dzieci i młodzieży, manipulując nimi i stosując niewłaściwe – według nich – praktyki wychowawcze, takie jak: wyrażanie rozczarowania i wstydu, krytykowanie i „nie branie na poważnie” ich pomysłów (Barber 1996, s. 3296–3319). Takie zachowania rodziców podważają autonomię młodzieży (dzieci), nie uwzględniają ich myśli, uczuć, a także zachowań. Z przywoływanych badań wynika, że stosowanie kontroli psychologicznej jest niezwykle ważne, przy czym zarówno jej „nadwyżka”, jak i całkowity „brak” nie sprzyjają autonomii i kształtowaniu tożsamości dzieci i młodzieży. Zbyt wysoki poziom kontroli psychologicznej, przejawiającej się m.in. we wzmacnianiu ustalonych norm, może zniechęcić młodzież (dzieci) do podejmowania wszelakich działań, nie zawsze odpowiadających dzieciom (kontrola behawioralna). Należy zwrócić tu przede wszystkim uwagę na odmienne definiowanie przez młodzież tejże kontroli. W jej opinii nadmierna kontrola behawioralna ogranicza im pole do działania, do ujawniania siebie, wyrażania swoich racji, swojego zdania, samodecydowania i brania odpowiedzialności za podjęte decyzje. Młodzi ludzie postrzegają ją jako „monitoring”. W tej sytuacji konieczna wydaje się pełna otwartość interakcji na temat kontroli behawioralnej pomiędzy rodzicem a dzieckiem i *vice versa*. „Otwartość” ta powinna sprawdzać się do „rodzinnych interakcji, nienaruszających i nieingerujących w życie dziecka, w rozwój jego autonomii” (Jarczyńska 2009, s. 167). Interakcje rodzinne powinny być stałym elementem codziennego obcowania członków rodziny. Powinny dostarczać zarówno rodzicom, jak i dzieciom informacje na temat tego, co każdy z poszczególnych członków będzie robił w danym dniu, czym będzie się zajmował, dokąd będzie zmierzał – jakie ma plany do zrealizowania.

Obierane przez rodziców metody wychowawcze, uwzględniające przede wszystkim kontrolę, powinny być obierane wspólnie, tj. matka i ojciec stosują ten sam system metod wychowawczych. Jest to ważny element w wychowaniu, ponieważ wszelkie zachowania dziecka modelują się pod wpływem praktyk rodzicielskich. Natomiast, gdy dochodzi do rozbieżności, wówczas występuje ryzyko doświadczenia przez dzieci i młodzież *interferencji*. Dziecko (młodzież)

nie wie dokładnie, które z obieranych przez rodziców metod są ważniejsze, którym podlega. Takie zachowania opiekunów dają w pewnym stopniu przyzwolenie na ujawnianie zachowań problemowych (ryzykownych).

Przyjęty przez rodziców model kontroli nie powinien doprowadzać do destabilizacji zachowań emocjonalnych dzieci i młodzieży, a także do podejmowania różnych zachowań ryzykownych, w tym uzależnienia od nich, gdyż jak wskazują badacze każda nadmierna kontrola ma szkodliwy wpływ na regulację emocji u nieletnich.

Literatura

- Akcinar B., Baydar N. (2014), *Parental Control is Not Unconditionally Detrimental for Externalizing Behaviors in Early Childhood*, „International Journal of Behavioral Development”, Vol. 38, nr 2.
- Barber B.K. (1996), *Parental psychological control: Revisiting a neglected construct*, „Child Development”, Vol. 67.
- Barber B.K., Harmon E.L. (2002), *Violating the self: Parental psychological control of children and adolescents*, [w:] *Intrusive parenting: How psychological control affects children and adolescents*, Barber B.K. (red.), American Psychological Association, Washington.
- Bebes A., Samarova V., Shilo G., Diamond G. M. (2015), *Parental Acceptance, Parental Psychological Control and Psychological Symptoms Among Sexual Minority Adolescents*, „Journal of Child and Family Studies”, nr 24.
- Chao R.K., Aque C. (2009), *Interpretations of parental control by Asian immigrant and European American youth*, „Journal of Family Psychology: JFP: Journal of The Division of Family Psychology of the American Psychological Association”, Vol. 23(3).
- Eisenberg N., Spinrad T.L., Eggum N.D. (2010), *Emotion-related self-regulation and its relations to children's maladjustment*, „Annual Review of Clinical Psychology”, Vol. 6.
- Gaś Z.B. (2003), *Szkolny program profilaktyki: istota, konstruowanie, ewaluacja*, MENiS, Warszawa.
- Gerrig R.J., Zimbardo P.G. (2006), *Psychologia i życie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Gray M.R., Steinberg L. (1999), *Unpacking authoritative parenting: Reassessing a multidimensional construct*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 3, nr 61.
- Grochmal-Bach B. (2011), *Zachowania dewiacyjne jako wynik zaburzeń w wychowaniu rodzinnym*, [w:] *Dziecko zagrożone wykluczeniem. Elementy diagnozy, działania profilaktyczne i pomocowe*, Biel K., Kusztal J. (red.), Wydawnictwo WAM, Kraków.
- Grzywa-Bilkiewicz A., Śpila B., Grzywa A. (2011), *Zaburzenie opozycyjno-buntownicze i zaburzenie zachowania w DSM IV*, „Curr Probl Psychiatry”, nr 12(1).
- Igra V., Irwin Ch.E. (1996), *Theories of Adolescents Risk-taking Behavior*, [w:] *Handbook of Adolescent Health Risk Behavior*, DiClemente R.J., Hansen W.B., Ponton L. E. (red.), Plenum Press, New York-London.
- Imacka J., Bulsa M. (2012), *Ryzykowne zachowania seksualne młodzieży jako czynnik zwiększający ryzyko zakażenia chorobami przenoszonymi drogą płciową*, „Hygeia Public Health”, 47(3), s. 272-276
- Jankowiak B., Gulczyńska A. (2014), *Wczesna inicjacja seksualna młodzieży – przyczyny i konsekwencje*, „Kultura – Społeczeństwo – Edukacja”, nr 1(5).

- Jarczyńska J. (2009), *Diagnozowanie kontroli rodzicielskiej jako istotnego czynnika chroniącego młodzież przed podejmowaniem zachowań problemowych*, [w:] *Diagnoza. Profilaktyka w grupach ryzyka*, cz. 1, Deptuła M. (red.), PARPA, Warszawa.
- Kołodziejski M., Przybysz-Zaremba M. (2014), *Zwykli rodzice – niezwykle dziecko. O uzdolnieniach i zamiłowaniach muzycznych dziecka – studium przypadku*, [w:] *Kreatywność w edukacji artystycznej*, Kołodziejski M. (red.), Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Pułtusk–Warszawa.
- Kunz J.H., Grych J.H. (2013), *Parental Psychological Control and Autonomy Granting: Distinctions and Associations with Child and Family Functioning*, „Parenting: Science and Practice”, nr 13.
- Li X., Li D., Newman J. (2013), *Parental Behavioral and Psychological Control and Problematic Internet Use Among Chinese Adolescents: The Mediating Role of Self-Control*, „Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking”, Vol. 16, nr 6.
- Meldrum R.C., Connolly G.M., Flexon J., Guerette R.T. (2015), *Parental Low Self-Control, Family Environments, and Juvenile Delinquency*, „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology”, nr 5.
- Ostaszewski K. (2010), *Badania zachowań ryzykownych warszawskich gimnazjalistów. Koncepcja i metoda*, [w:] *Promocja zdrowia psychicznego. Badania i działania w Polsce*, Okulicz-Kozaryn K., Ostaszewski K. (red.), Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa.
- Ostaszewski K. (2014), *Zachowania ryzykowne młodzieży w perspektywie mechanizmów resiliencji*, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa.
- Ostaszewski K., Kocoń K. (2007), *Tatuaż i kolczykowanie ciała a używanie substancji psychoaktywnych i inne zachowania ryzykowne wśród gimnazjalistów*, „Alkoholizm i Narkomania”, nr 20, s. 247–266.
- Ostrowska K. (2008), *Psychologia resocjalizacyjna. W kierunku nowej specjalności psychologii*, Fraszka Edukacyjna Sp. z o.o., Warszawa.
- Plopa M. (2005), *Psychologia rodziny: teoria i badania*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Plopa M. (2008), *Kwestionariusz retrospektywnej oceny postaw rodziców (KPR-Roc)*. Podręcznik, Wydawnictwo: Wizja Press & IT, Warszawa.
- Przybysz-Zaremba M. (2014), *Ryzykowne zachowania młodzieży jako implikacja dekompozycyjnych oddziaływań środowiska rodzinnego – wybrane konteksty i eksploracje*, „Studia nad Rodziną”, nr 2 (35).
- Przybysz-Zaremba M. (red.) (2015), *Zachowania ryzykowne dzieci i młodzieży. Heterogeniczny wymiar oddziaływań profilaktycznych*, Oficyna Wydawnicza PR, Olsztyn
- Przybysz-Zaremba M. (red.) (2015), *Zachowania ryzykowne dzieci i młodzieży – eksplikacje, kontemplacje, egzemplifikacje, eksploracje*. Tytułem wprowadzenia, [w:] *Zachowania ryzykowne dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo Prospekt PR, Olsztyn.
- Ryś M. (2001), *Systemy rodzinne. Metody badań struktury rodziny pochodzenia i rodziny własnej*, CMPPP MEN, Warszawa.
- Siudem A. (2013), *Zachowania ryzykowne młodzieży gimnazjalnej*, „Psychologia Rozwojowa”, t. 8, nr 1, s. 69–85.
- Szczepański J. (1972), *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa.
- Szymańska J. (2012), *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa.
- Szymańska-Pytliska, M., Szumski, F. (2014), *Rola rodziców w etiologii przestępczości seksualnej*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka”, nr 13(1).
- Ulman P. (2011), *Spoleczne i rodzinne uwarunkowania uzależnień u dzieci i młodzieży*, „Kwartalnik Naukowy Towarzystwa Uniwersyteckiego Fides Et Ratio”, 4(8).

- Urban B. (2001), *Typy kontroli rodzicielskiej i modele oddziaływań środowiska a zaburzenia w zachowaniu młodzieży*, [w:] *Polska młodzież – zagrożenia, zaburzenia w aktualnej rzeczywistości społecznej*, Sołtysiak T., Karwowska M. (red.), Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.
- Valle A.K., Roysamb E., Sundby J., Klepp K.I. (2009), *Parental Social Position, Body Image, and Other Psychosocial Determinants and First Sexual Intercourse Among 15- and 16-year Olds*, „Adolescence”, Vol. 44, nr 174.
- Wang Q, Pomerantz E.M, Chen H. (2007), *The role of parents' control in early adolescents' psychological functioning: a longitudinal investigation in the United States and China*, „Child Development”, Vol. 78, nr 1.
- Wijsbroek S.A.M., Hale W.W., Raajmakers Q.A.W., Meeus W.H.J. (2011), *The direction of effects between perceived parental behavioral control and psychological control and adolescents' self-reported GAD and SAD symptoms*, „European Child and Adolescent Psychiatry”, Vol. 20.
- Woynarowska B., Mazur J. (2003), *Używanie substancji psychoaktywnych i inne zachowania ryzykowne u młodzieży w wieku 11–15 lat w Polsce w 2002 roku*, „Alkoholizm i Narkomania”, t. 16, nr 3–4, s. 155–171.
- Ziemska M. (2009), *Postawy rodzicielskie*, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa.